

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА

О. М. Терентьев,
*здобувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президенті України*

УДК 331.548

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПРОСТОРУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Розглянуто методологічні підходи до інтерпретації поняття “професійний простір державної служби”. Обґрунтовано авторську структуру професійного простору державної служби, що складається з інституційної (організаційно-технологічної (“організаційний простір”, “професійне середовище державного органу”)), нормативно-правової, мотиваційної, просторово-стратифікаційної (життєвий простір, простір життєдіяльності, кар’єрний, службовий простори тощо), комунікативної та культурної сфер, різних установок, орієнтацій та компетентностей персоналу. Зосереджено увагу на структурній взаємодії професійного простору, професійного поля та професійного середовища державної служби. Розуміння професійного простору будується на категорії “суспільні відносини”, коли сам професійний простір є формою та необхідною умовою суспільних відносин у певній сфері професійної діяльності; або базується на людській діяльності. Професійний простір як макросередовище та професійне середовище як мікросередовище професійного розвитку державних службовців є обов’язковим атрибутом управлінської діяльності державної служби.

Ключові слова: державна служба, професійний простір, професійне поле, професійне середовище.

Для вирішення практичного завдання з формування сприятливих умов для належного виконання державними органами власних функцій і виконання державними службовцями посадових обов’язків, професійно-кваліфікаційного та професійно-посадового розвитку необхідно конкретизувати внутрішню побудову професійного простору.

Зауважимо, що О. О. Богданов вказував, що “час і простір у сучасному науковому мисленні якраз і характеризуються тим, що їх можна ділити необмежено, тобто вони не є “атомістичними” [1, с. 101]. Дослідження професійного простору

як сфери, в якій відбуваються зміни, як доводять результати здійсненого аналізу наукової літератури, лежать в основі переважно двох підходів: системного і просторового, які у більшості випадків лише поєднують один одного. Підхід Т. Парсонса ставить у центр уваги дії індивіда як соціокультурної істоти, діяльність якого обумовлена особливостями системи. Професійний простір може розглядатися також як процес комунікації, що визначає його єство (тут використовуються основні положення концепції Н. Лумана). Погляди Н. Еліаса, його концепція суспільства індивідів, дозволяють зафіксувати обмеження системного підходу, вживаного щодо таких соціальних явищ, як професійний простір. Суб'єктно-орієнтований підхід у дослідженнях професійного простору дозволяє, на наш погляд, зняти протиріччя між професійною (професійно-культурною) і соціальною системами (між “функціональною інтеграцією та інтеграцією на рівні культурних зразків” за Т. Парсонсом).

Мета статті — дослідити методологічні підходи до інтерпретації поняття “професійний простір” та запропонувати структуру професійного простору державної служби.

Категорію “соціальний простір” розробляв П. Сорокін, який уявляє його як трьохмірний простір — економічний, політичний та професійний [2, с. 369]. Дослідження структури професійних полів та просторів, що здійснюються в останні десятиліття, спираються на концепцію П. Бурдьє, коли аналіз здійснюється з використанням конструювання відповідного поля специфічного виробництва (літературного, політичного і т.д.) [3, с. 5]. В іншій своїй роботі П. Бурдьє відмічає багатомірність соціального простору [4, с. 120]. Соціальний світ, згідно з П. Бурдьє, є символічною системою, як простір стилів життя та місця за статусом. Це також передбачає не тільки “відчуття свого місця”, але й “відчуття місця іншого”.

В. Г. Черніков виділяє два основні напрями у трактуванні соціального простору, що склалися в 70–80-ті рр. XX ст. у радянській науці [5]. Представники першого напрямку (Г. Є. Зборовський, Ю. Д. Мішин, В. К. Потьомкін) базують своє розуміння соціального простору на категорії “суспільні відносини”, а сам соціальний простір є формою та необхідною умовою суспільних відносин, включаючи й територіальну локалізацію останніх. Професійний простір входить до структури соціального простору, а це означає, що соціальний простір є не лише зовнішнім середовищем професійного простору, маючи досить чітку мережну лінію, а й таким, що з професійним простором перетинається.

Прибічники другого напрямку — А. М. Лой, П. І. Мовчан — свої визначення соціального простору базують на людській діяльності, акцентуючи пріоритет людино-діяльних характеристик часу та простору перед статично-неістотними. Обидва ці напрями не є протилежними, оскільки мають єдину фундаментальну дефініцію соціального простору, яка трактується як форма суспільного буття. Розходження між ними починаються залежно від того, як трактується суспільне буття.

С. А. Шавель, на наш погляд, пропонує доцільніший підхід до структуризації соціального простору, визначаючи як критерій певний вид діяльності, включаючи професійний. У розвинених суспільно-економічних формаціях оформилися економічний, соціальний, політичний, духовний та ідеологічний простори. Відповідно до цього “створилися” й основні сфери суспільного життя [6, с. 68]. Очевидно, що професійна діяльність розуміється С. А. Шавелем у межах соціальної.

Звернемося до аналізу й розробки категорії соціального простору В. Г. Виноградським, В. Г. Черніковим, М. Л. Баграмянцем. Найважливішою сутнісною характеристикою соціального простору, на думку В. Г. Виноградського, є можливі виміри: об'єм, глибина та ін., що вимагають спеціального обґрунтування [7]. Згідно з цим визначенням, феномен соціального простору виникає й формується соціальними процесами та взаємодіями, котрі реалізуються у процесі людської діяльності.

Отже, у в межах цього підходу професійний простір розглядається нами як форма буття соціально та професійно організованої матерії, яка є відношенням між співіснуючими об'єктами, порядком їх розташування та їх глибиною, протяжністю. Протяжність означає розташування та співіснування елементів, можливість додавання до кожного наявного елемента деякого наступного елемента або можливість зменшення числа елементів. Протяжною вважається будь-яка система, в котрій можливі зміни характеру зв'язків та взаємодій елементів, що її складають, їх числа, взаємного розташування та якісних особливостей, тобто протяжність тісно пов'язана зі структурністю. Соціальний та професійний простори, таким чином, можуть розглядатися як специфічна форма діяльності суспільного суб'єкта.

Аналіз поняття "соціальне середовище" М. Л. Баграмянцем дозволив йому виділити такі концептуальні компоненти: суспільні відносини, просторово-часове тіло буття людини, цілісний світ, засіб самовизначення людини, простір поведінки людини, сфера, похідна від соціальних процесів, засіб самовираження людини, набір подразників [8, с. 68]. В. Б. Устьянцев, розробляючи категорію "соціальний простір", виділяє три структури, що його утворюють: інституційну, просторово-стратифікаційну, цивілізаційну [9, с. 110].

Комплексний підхід до визначення багаторівневої структури професійного простору запропонувала О. А. Андріянова: виступаючи як відносно автономний фрагмент соціального простору, професійний простір є простором антропогенним, що утворюється взаємодією людини й продуктів її діяльності. Антропогенний простір виникає у процесі людської діяльності, розкривається через територіальну прикріпленість до фізичного простору та конструюється згідно з принципами організації людської тілесності [10, с. 109]. Залежно від характеру діяльності можна виділити види антропогенних просторів: соціальний, економічний, політичний, професійний та інші простори. Антропогенний простір охоплює сукупність елементів не дискретно, фрагментарно, а комплексно, відражаючи всю складність їх взаємозв'язків.

Специфічними видами соціального простору, окрім професійного, науковці виділяють наступні простори (підпростори): політичний, економічний, екологічний, професійний, освітній, аналітичний, обліковий, інформаційно-комунікаційний, інформаційний, культурний і т. п. Вони розглядаються також як системні підрівні соціального простору, що складаються із сукупності однорідних соціальних зв'язків та інститутів. Кожен з цих просторів має власну внутрішню структуру, він не може розглядатися як окрема замкнена система, оскільки кожен вид соціального простору перебуває у тісному взаємозв'язку з іншими [10, с. 115], у тому числі з професійним. До інших категорій, що складають професійний простір, О. А. Андріянова відносить такі поняття, як "особистісний простір", "життєвий простір людини", "простір особистості" та т. д. Ці простори мають багаторівневу структуру, обумовлену поведінковими, інституційними та ціннісними основами [10, с. 116].

З урахуванням наведених визначень професійний простір може бути представлений як така сукупність властивостей, котра обумовлює пристосованість особистості до реалізації професійних завдань в аспекті формування й розвитку особистості у напрямі визначеної цією професією вираженістю соціальних, психічних та фізичних властивостей. Окремо варто зупинитися на дослідженні сутності іншого поняття, що зустрічається в сучасній інтерпретації професійного простору — "поля", або "професійного поля". О. А. Андріянова вказує, що професійний простір є в цілому структурою рівнів та полів, пов'язаних життєвим досвідом, що збагачується. Рівні виділяються на вертикальному зрізі структури й акумулюють основні елементи професії, що генеруються у процесі накопичення соціально значущого досвіду [10, с. 10].

Поля розглядають як особливу форму матерії, у тому числі й соціальної. Поля виникають у рамках конкретних рівнів. У контексті гуманітарного дослідження особливий інтерес для нас має теорія поля, розроблена Куртом Левінім [11, с. 66].

Основний її сенс полягає у відомій тезі К. Левіна про те, що поведінка особи є продукт поля взаємозалежних детермінантів (за термінологією К. Левіна — “життєвим або соціальним простором особи”). З нашої позиції, таким “атомом” соціального простору можна вважати “життєвий простір” людини, особистості, який перетинається з простором професійним. Основоположними і ключовими поняттями практично всіх концептуальних складових теорії поля К. Левіна є такі: “поле”, “напруга”, “життєвий простір” і “психологічне оточення”, або “психологічне середовище”. Поняття “поля” визначається в теорії поля як “тотальність співіснуючих фактів, що мисляться як взаємозалежні”, що наш погляд, не вказує на чітку різницю між власне простором і полем, простором і середовищем, середовищем і полем. Детермінантами поведінки особистості розглядаються сили або потреби, що перебувають в її основі. У випадку, коли рівновага між особистістю і середовищем порушується, поле “напружене”. Напруження поля потребує розрядки, що здійснюється як виконання наміру. Об’єкти, в яких людина відчуває потребу, мають спонукальну силу і відповідно об’єкти, не зв’язані з потребами особистості, спонукальну силу втрачають [10, с. 66–68]. Тобто можна припустити, що особистість, перебуваючи у просторі, середовищі, полі, оточенні, не може не взаємодіяти з останніми. Найкращим є досягнення рівноваги між ними, а напруженість, що може виникати, є небажаною з точки зору соціального, професійного та особистісного буття людини.

“Життєвий простір”, згідно з К. Левіним, — це психологічна реальність, що включає тотальність можливих подій, здатних вплинути на поведінку людини. Теорія поля розглядає поведінку особистості як функцію життєвого простору, тому основним своїм завданням вважає виведення поведінки особистості з тотальності психологічних подій, що існують у життєвому просторі в цей момент. Кордон (межа) між життєвим простором і зовнішнім світом (просторами) в теорії поля нагадує швидше проникну мембрану або мережу, ніж стіну або жорсткий бар’єр. Життєвий простір і зовнішній світ (як і професійний простір в цілому) тісно зв’язані. Зміни, що відбуваються у зовнішньому світі (соціальному та професійному просторах), впливають на стан життєвого простору, а зміни життєвого простору — на зовнішній світ.

З позиції цього дослідження принципово важливим є висновок означеної теорії про те, що зображення фігури в теорії поля К. Левіна символізує дві властивості людини:

1) диференціацію — відокремленість від решти світу за допомогою суцільного кордону;

2) відношення “частина — ціле” — включеність у більший простір [12].

Отже, людина є обов’язково включеною в “більший” простір, який, у свою чергу, може атомізуватися на інші, “менші” простори. Аналогічно “більші” поля, середовища тощо складаються з “менших” полів, середовищ. Згідно з його точкою зору, теорію поля краще за все характеризувати як метод, а саме — метод аналізу причинних зв’язків та побудови наукових конструктів. Цей метод може застосовуватися у будь-якому продуктивному соціальному дослідженні.

Поняття “поле” для К. Левіна — це найбільш фундаментальний конструкт. Вся поведінка (включаючи дію, мислення, бажання, зазіхання, оцінювання, досягнення і т. д.) розуміється як зміна деякого стану поля в певну одиницю часу. Під час дослідження індивідуальної психології поле, з котрим повинен мати справу вчений, — “життєвий простір” індивіда. Цей життєвий простір складається з людини та психологічного оточуючого середовища, як воно існує для неї. Під час дослідження групової психології або соціології пропонується схоже формулювання. Можна говорити про поле, в котрому існує група або інститут з точно таким же сенсом, з яким говорять про індивідуальний життєвий простір в індивідуальній психології. Поле (“життєвий простір”, в термінології К. Левіна) групи відтак складається з групи та її навколишнього середовища, як вона існує для вченого [13, с. 137–146].

Основне твердження в теорії поля полягає у тому, що різні частини цього поля певною мірою взаємозалежні. Внесок К. Левіна в розуміння людської поведінки полягає у визначенні того, що все більш широка сфера детермінантів повинна розглядатися як частина єдиного, взаємозалежного поля. Отже, концепція антропогенних просторів, заснована на синергетиці, дозволила О. А. Андріянній, з врахуванням методологічних досягнень К. Левіна, розглядати професійний простір саме як сукупність полів, які розділяються згідно зі специфікою соціальних явищ, що їх утворюють.

Професійний простір можна охарактеризувати також жорстким обмеженням, накладеним часовим життєвим циклом особистості. Необхідно вказати на динамічність професійного простору.

До структури професійного простору державної служби входить також професійне середовище державного органу [14; 15; 16].

Професійний простір є атрибутивною формою існування й розвитку соціально організованої матерії (суспільства) в межах соціального простору, це — форма соціального буття, певна система координат, системний підрівень соціального простору. Феномен професійного простору виникає й формується соціальними та, власне, професійними процесами і взаємодіями, котрі реалізуються у процесі професійної діяльності. Професійний простір державної служби — система зв'язків та відносин між державними службовцями, спрямованих на реалізацію професійної мети. Основні параметри цього простору — протяжність, безперервність, тривимірність, а сам професійний простір має протяжність, обсяг, глибину та структуру професійної форми руху людей. Професійний простір, будучи системним підрівнем соціального простору, є простором антропогенним, що утворюється взаємодією людини й продуктів її діяльності. Будь-який антропогенний простір має діяльну природу. В залежності від характеру діяльності можна виділити види антропогенних просторів: соціальний, економічний, політичний, професійний та інші простори. Їх взаємодія відбувається як взаємодія складних нелінійних систем.

Одне з розуміннь професійного простору будується на категорії “суспільні відносини”, коли сам професійний простір є формою та необхідною умовою суспільних відносин у певній сфері професійної діяльності. Інше визначення професійного простору можна базувати на людській діяльності, акцентуючи пріоритет людинодіяльних характеристик часу та самого простору. Обидва ці напрями не є протилежними, оскільки об'єднуються єдиною фундаментальною дефініцією соціального простору, яка трактується як форма суспільного буття.

З урахуванням наведених визначень професійний простір державної служби може бути представлений як така сукупність властивостей, котра обумовлює пристосованість особистості до реалізації професійної мети в аспекті формування й розвитку особистості у напрямі визначеної цією професією вираженістю соціальних, психічних та фізичних властивостей. Професійний простір державної служби можна охарактеризувати, перш за все, жорстким обмеженням, накладеним часовим життєвим циклом особистості. Крім того, необхідно вказати на динамічність професійного простору. Кордон (межа) між життєвим простором і зовнішнім світом (просторами) в теорії поля нагадує швидко проникну мембрану або мережу, ніж стіну або жорсткий бар'єр. Життєвий простір і зовнішній світ (як і професійний простір у цілому) тісно зв'язані. Зміни, що відбуваються у зовнішньому світі (соціальному та професійному просторах), впливають на стан життєвого простору, а зміни життєвого простору — на зовнішній світ.

На людину професійне середовище державного органу (як мікросередовище) завжди впливає сильніше та більш спрямовано ніж простір чи поле. Професійне середовище можна, а то й потрібно або обмежувати або, навпаки, розширити. Людина є обов'язково включеною в “більший” простір, який, у свою чергу, може атомізуватися на інші, “менші” простори. Аналогічно “більші” поля, середовища тощо складаються з “менших” полів, середовищ.

Складові професійного простору державної служби — інституційна (організаційно-технологічна (“організаційний простір”, “професійне середовище державного органу”)), нормативно-правова, мотиваційна, просторово-стратифікаційна (життєвий простір, простір життєдіяльності, кар’єрний, службовий простори тощо), комунікативна та культурна сфери, різні установки, орієнтації та компетентності персоналу. Запропонована схема — результат зрозумілої ідеалізації. Розгляд поняття “простір” у соціально-професійному аспекті дозволяє уявити та зафіксувати у певний проміжок часу систему відносин між суб’єктами самого інституту та самим інститутом, з одного боку, та іншими соціальними просторами або підпросторами, різними суб’єктами (держава, громадські організації, споживачі послуг та ін.) — з іншого. Професійний простір як макросередовище та професійне середовище як мікросередовище професійного розвитку державних службовців є обов’язковим атрибутом управлінської діяльності державної служби.

Список використаних джерел

1. Богданов, А. А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) [Текст] : [в 2-х кн.] / А. А. Богданов ; редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. ; Отделение экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. — М. : Экономика, 1989. — Кн. 1. — 304 с. (Экон. наследие)
2. Сорокин, П. А. Человек, цивилизация, общество [Текст] / П. А. Сорокин // П. А. Сорокин ; под ред. А. Ю. Соколова. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
3. Bourdieu, P. Le champ litteraire [Texte] / P. Bourdieu // Actes de la recherche en sciences sociales. — 1991. — Septembre. — № 89. — P. 4–46.
4. Бурдьё, П. Социология политики [Текст] / П. Бурдьё ; пер. с фр. ; сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.
5. Черников, В. Г. Вопросы социального пространства в советской философской литературе (70–80-е годы) [Текст] / В. Г. Черников // Философские науки. — 1985. — № 1. — С. 144–145.
6. Шавель, С. А. Социальная сфера общества и личность [Текст] / С. А. Шавель. — Мн. : Наука и техника, 1988. — 192 с.
7. Виноградский, В. Г. Социальная организация пространства. Философско-социологический анализ [Текст] / В. Г. Виноградский. — М. : Наука, 1988. — 192 с.
8. Баграмянц, М. Л. Проблема одаренности в контексте социальной среды [Текст] / М. Л. Баграмянц // Философия и общество. — 2005. — № 1 (38). — С. 66–81.
9. Устьянцев, В. Б. Жизненное пространство человека: ценностные и институциональные начала [Текст] / В. Б. Устьянцев // Современная парадигма человека. — Саратов : Изд-во СГТУ, 2000. — С. 110–114.
10. Андриянова, Е. А. Социальные параметры профессионального пространства медицины [Текст] : дис. ... д-ра социол. наук : 14.00.52 / Андриянова Елена Андреевна ; ГОУВПО “Волгоградский гос. мед. ун-т Федерального агентства по здравоохранению и социальному развитию РФ. — Волгоград, 2006. — 402 л.
11. Левин, К. Теория поля в социальных науках [Текст] / К. Левин. — СПб. : Сенсор, 2000. — 368 с.
12. Психологические теории и концепции личности [Текст] // Психология личности: словарь-справочник / Горностай П., Титаренко Т. (ред.). — К. : Рута, 2001. — 320 с.
13. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности [Текст] / под ред. Д. И. Фельдштейна / Л. И. Божович. — [2-е изд.]. — М. : Ин-т практической психологии, Воронеж : МОДЭК, 1997. — 352 с.
14. Тихонина, С. А. Профессиональная среда государственной гражданской службы как объект управления: социологический анализ [Текст] : дис. ... д-ра социол. наук : 22.00.08 / Тихонина Светлана Алексеевна ; Волго-Вятская акад. гос. службы. — Н. Новгород, 2006. — 352 л.
15. Шпекторенко, І. В. Наукові підходи та методи до визначення поняття “професійне середовище державної служби (державного органу)” / І. В. Шпекторенко // Державне будівництво : ел. зб. наук. пр. ХарПІ НАДУ. — 2012. — № 2 [Електронний ресурс] Харківський регіональний інститут державного управління НАДУ. — URL : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/3/01.pdf>.

16. Терентьев, О. М. Професійне середовище служби в органах місцевого самоврядування: структурно-функціональний аналіз / О. М. Терентьев // Публічне адміністрування: теорія та практика. — 2012. — Вип. 1 (7) [Електронний ресурс] Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. — URL : [http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2012_1/2012-01\(7\)/12tomsfa.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Patp/2012_1/2012-01(7)/12tomsfa.pdf).

*Рекомендовано до друку кафедрою державного управління та місцевого самоврядування
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 3 від 8 жовтня 2013 року)*

Надійшла до редакції 31.10.2013

Терентьев О. М. Методологические подходы к интерпретации профессионального пространства государственной службы

Рассмотрены методологические подходы к интерпретации понятия “профессиональное пространство государственной службы”. Обоснована авторская структура профессионального пространства государственной службы, состоящая из институциональной (организационно-технологической (“организационное пространство”, “профессиональная среда государственного органа”)), нормативно-правовой, мотивационной, пространственно-стратификационной (жизненное пространство, пространство жизнедеятельности, карьерное, служебное пространство и т.д.), коммуникативной и культурной сфер, различных установок, ориентаций и компетенностей персонала. Обращено внимание на структурное взаимодействие профессионального пространства, профессионального поля и профессиональной среды государственной службы. Понимание профессионального пространства основывается на категории “общественные отношения”, когда само профессиональное пространство является формой и необходимым условием общественных отношений в определенной сфере профессиональной деятельности; или основывается на человеческой деятельности. Профессиональное пространство как макросреда и профессиональная среда как микросреда профессионального развития государственных служащих являются обязательным атрибутом управленческой деятельности государственной службы.

Ключевые слова: государственная служба, профессиональное пространство, профессиональное поле, профессиональная среда.

Terentiev, O. M. Methodological Approaches to Interpretation of the Civil Service Professional Space

Methodological approaches to interpretation of the notion “civil service professional space” have been considered. The structure of the civil service professional space has been grounded by the author. According to the author, the structure mentioned above consists of such spheres as institutional (organization and technology — “organizational space”, “professional space of the state body”); normative and legislative; motivation sphere; space and levels sphere (life space, life activity space, career space; service space etc.); communicative and cultural spheres; different directives, personnel orientations and competences etc. Special attention is devoted to the structural interaction of civil service professional space, professional field and professional environment. “Professional space” interpretation is based on the category of “social relations” when professional space itself is the form and the essential condition of social relations in the certain sphere of professional activity; or it bases on human activity. Professional space as macro- environment and professional environment as micro- environment of the civil servants’ professional development are indispensable attributes of the civil service managerial activity.

Keywords: civil service, professional space, professional field, professional environment.

